

Izvorni znanstveni članak
UDK 82 (091) »14/18«
Članak je primljen 21. VI. 1989.

Slavica Stojan

Zavod za povijesne znanosti JAZU,
Dubrovnik, Lapadska obala 6

RIJEKA DUBROVAČKA KAO KNJIŽEVNA INSPIRACIJA

U starini Arion,¹ Ombla, Elikonska brza voda,² Humska voda,³ Rijeka — tako sve nazivaju Dubrovačku Rijeku pjesnici i putopisci. Nazivahu je zaljevom i kanalom, rikom i zatonom, čarobnom vodom i čarobnom dragom stiješnjenom između visokijeh brda. »Rika... od grada ki je čas i bit će uvi-ke« — pjeva joj Marin Držić (1508—1567).⁴ Rajmund Kunić (1719—1794) je raznježeno hvali »Adriacas inter pulcherrima nymphos«. ⁵ Ilija Crijević (1463—1527), lovorom ovjenčani Aelius Lampridius Cervinus govori o ugodnoj Rijeci, koja ga umiruje dok sjedeći uz obalu ispred svoga ljetnikovca moći noge u vodi i promatra kako mu se riječna struja igra s nogama. A voda je tu u Prijevoru tako bistra da se i pri »dvostrukoj plimi vide sjajna leđa morskog boga«. ⁶ Junije Rastić (1755—1814) u poslanici Franu Mariji Appendiniju govori o mirnim izvorima Rijeke,⁷ a Didak Pir Luzitanac u svojoj pohvali gruškoj luci,⁸ nije prešutao blizinu Rijeke: ljepota njezina krajolika uvećava slavu Gruža.

Ugodnu i prohladnu Rijeku hvali i Đuro Hidža (1752—1833) u poslanici anonimnom prijatelju koji provodi ljetne dane na njenoj obali.⁹ Po tome kako je Hidža oslikao ljetnikovac svoga prijatelja između zelenog rogoza i tanke trstike, nedaleko strmih stijena gdje je izvor, tamo gdje sunce kasnije izlazi jer ga sprečavaju visoki vrhovi Bjelotine — nesumnjivo je riječ o gor-

¹ J. Lučić: Pseudo-Skilakov Arion i Rijeka Dubrovačka, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, sv. VI—VII, Dubrovnik 1957/59, str. 17.

² M. Vetranić: Nadgrobnica gornjega rečenoga Marina u Zborniku stihova 15. i 16. st. edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1968. str. 229.

³ A. Kazali: Zlatka, Zadar 1856.

⁴ Marin Držić: Pjesni ljuvene, 134/str. 27, Stari pisci hrvatski, JAZU knjiga VII, Zagreb 1930.

⁵ Urban Appendini: Carmina accedunt selecta illustrium Ragusinorum poemata, Dubrovnik 1811. Rajmund Kunić: I elegija, knj. II, str. 265.

⁶ Ilija Crijević: Pjesma Marijanu Buniću »S tobom meni, Marijane...« u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, Hrvatski latinisti, knj. I Zagreb 1969, preveo T. Ladan, str. 408

⁷ Junije Rastić: Poslanica Franu Mariji Appendiniju u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, Hrvatski latinisti, knj. II, Zagreb 1970. str. 830, prev. R. Katičić

⁸ Urban Appendini: Carmina... Didak Flavije Pir: De portu Grusiae, knj. II str. 263.

⁹ Gjuro Hidža: Ad NN Umblae aestivantem u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, Hrvatski latinski, knj. II, Zagreb 1970, str. 758, prev. V. Vratović

njem toku Rijeke, a detalji pjesme, vezani za sam lik Hidžina prijatelja, otkrivaju u njemu Junija Rastića.

»Nigdje ti ne nedostaje sjena lozom obrasla drveća ni zefiri koji mekim krilima miluju zrak, to silno željeno olakšanje za vrućeg ljeta. To će ti sačuvati zdravlje u satima kolovoza i ukloniti groznicu i strah od bolesti što je težak tijelima i duši. Tako ćeš poći za milom dokolicom i uživati ugodnosti smirenoga života.«

Liječnik zanimanjem, Hidža naročito ističe i hvali zdrav život koji mu prijatelj Đono vodi u Rijeci; pije zdravu vodu, za razliku od gradskih stanovnika koji tu istu vodu, što je pri izvoru bistra i hladna, piju nakon što poteče po izdubenoj strmini konala, nakon što je zaraze stoka i crvi, kad postane topla i ustajala. Za razliku od »ugodne i prohladne« Rijeke, u gradu su smradne jame, »kuga naše luke, miris zahoda i gnusna klaonjica, lešine što se raspadaju u božjim hramovima i prljava voda što izlazi iz tamnijih ograda«. Rastić pak, na svojem velikom imanju (i danas se Đonovinom naziva istočna strana brijega na kojoj je selo Rožat), letargično provodi ljeto u sjeni svojih bogatih pergola, uz dobro štivo. I ne samo ljeto! U jednoj od svojih satira Rastić je slikovito prikazao doživljaj Badnje večeri u Rijeci.¹⁰ U očekivanju je svojih gostiju prijatelja s kojima će tu noć zajedno provesti uz gozbu na koju su se ostrim postom svi pripremili. U gradu je život skučen, dok u Rijeci mekoća i ugodnost potsjećaju ga na dragi miris netom ispečena kruha. On poziva prijatelje za stol, neka podignu čaše i pehare, pit će se petogodišnje vino iz Rijeke Dubrovačke. A na stolu su prepelice iz Rijeke Dubrovačke i velika murina (riba) ulovljena u Rijeci i prepune plitice svakojaka povrća zalivenog domaćim uljem i poškropljenog domaćim octom. Stol je svečano ukrašen grančicama s tamnozelenim lišćem i crvenim bobicama, a ponosni domaćin kliče svojim gostima: »Sve to ja berem u vrtovima svojim uz Omblu!«

Devetnaestogodišnji Rajmundo Kunić piše pjesničku poslanicu svojem prijatelju kojeg naziva Pontiko, a koji ljetuje u Rijeci Dubrovačkoj.¹¹ To je pisao za četvrte godine svojeg školovanja u Rimu, ali srce mu privlači seoska tišina Rijeke. S nostalgijom i čežnjom govori, tada mladi Kunić, o danima što su ih zajedno dijelili prijatelj Pontiko i sam pjesnik. Iz dalekog Rima on u mislima vidi svog prijatelja kako leži u barci dok ga riječna struja nosi niz Rijeku, kako odlazi u lov na zečeve u obližnju šumu, pridružuje se igri seoskih mladića itd. Bit će da su i Kunić i njegov prijatelj provodili mladičke dane poput većine dubrovačke gradske muške mladeži o kojima i krilatica nastala: Obdan po Gružu i Rijeci, obnoć po Pelinah i Prijeci!¹² **Tko** se pak krije iza latinskog imena Pontiko? Je li to čovjek koji živi pri moru, čovjek odrešit i žestok ili je taj naziv tek jedna od Horacijevih posuđenica kojima su se obilato koristili dubrovački pjesnici 18. i 19. stoljeća, pa i Kunić.¹³ Pontiko bi najprije mogao biti Benedikt Stay (1714—1801), s kojim je Kunić drugovao u Rimu, a posjećivao ga je i u njegovu ljetnom dvoru na Batahovini, kojom prilikom je pjevao »meke elegijske stihove.¹⁴ Pjesma po-

¹⁰ Junii Antonii Comitii de Restiis: Carmina, Patavii 1816, Satyra VI, str. 44, 45

¹¹ Ibid., bilješka 5

¹² Staru dubrovačku krilaticu navodi A. Vučetić u članku »Sitnice iz dubrovačke prošlosti«, Srđ 1904, str. 1066.

¹³ V. Vratović: Horacije u dubrovačkom pjesništvu 18. i 19. stoljeća. Rad JAZU N. 357, knj. XVI.

¹⁴ Ibid., bilješka 7

svećena prijatelju Pontiku otkriva prisnost među njima, a riječko ladanje prikazano je vergilijevskim slikama.¹⁵ Stoga ju je I. Kasumović i nazvao »Laudes vitae rusticae«, iako ju je Urban Appendini u svojoj pjesničkoj zbirki objavio kao elegiju.¹⁶

U svom Opisu dubrovačke obale,¹⁷ Đuro Ferić (1739—1820) piše kako provodi ljetni odmor u Rijeci, u kolovozu. Filjugom jedri s jedne obale do druge. U nedoumici je (kao i Crijević koji vode Rijeke naziva polumorskim), bi li te obale nazvao riječnim ili morskim obalama.

»Brojni stanovnici naseljavaju obje ove morske, ako nećeš reći riječne, obale. Desna je strana krševita, sve pokriva goli kamen. Zbog toga su stanovnici ovdje morali uložiti mnogo truda, još iz početka, da pripitome neplodnu prirodu, da uzgoje voćnjake i podignu brajde protiv žege, svinuvši lozu kao svod. Lijeva obala, pitoma na pogled, ima prisojno zemljište i plodno se zeleni do položite sredine brda, koje svojim vitkim vrhom dodiruje zvijezde«.

Njegov se pogled rado zaustavlja na razasutim kućicama seoskim, s jedne i druge strane, u kojima žive mornarske i ribarske obitelji. Spominje Mokošicu i Sustjepan s drevnom crkvicom sv. Stjepana na suprotnoj obali.

Misleći upravo na te brojne obitelji kojima je otac bio na moru a žena sama podizala djecu i brinula za neveliki posjed, splitski biskup M. Calogera u pjesmi Mokošici¹⁸ — naziva Mokošicu »trepida madre da le mie pendi« koja željno iščekuje onaj dan kad će se iz svijeta vratiti otac njene djece. Sredinom prošlog stoljeća, kada i nastaje ova pjesma splitskog biskupa, nekoliko je mokoških jedrenjaka plovilo Mediteranom izvozeći usoljeno meso što su ga u Mokošici prerađivali. Životinje su klali na rtu kojim se Mokošica približila Sustjepanu, a u nedalekim »magazinima« u nizu slijedila je prerađa. Zato će Ida Düringsfeld¹⁹ i nazvati Mokošicu u svom putopisu mesarskim selom a Sustjepan preko Rijeke — ribarskim mjestom. L. Maschek u povijesnim uspomnama koje govore o Rijeci,²⁰ spominje brojne Mokošane koji su otišli u Ameriku, posebice u Perù. Oni koji su ostali, bave se ribolovom i poljoprivredom.

O žiteljima Rijeke Dubrovačke govori i davni Filip de Diversis.²¹ Spominje kućice seljaka koji žive obrađujući vinograde i loveći ribu. O Rijeci lijepoj ribarici pjevaju i Rastić i O. Pucić. U pjesmi Rosgiatto pijarist A. Seraffini^{21a} govori kako je težak posao ribarenje noću. Ali, nakon napornog izvlačenja mreže, slijedi zasluženi odmor uz čašu dobra domaćeg vina. U jednoj od svojih dubrovačkih elegija Lujo Vojnović (1864—1951)²² osluškuje u zoru, vraćajući se s noćnog dokesa, glasove ribara. Ta otužna poetska slika

¹⁵ P. Knezović: Tragovi Vergilijevog stvaralaštva u Kunićevim elegijama, Živa antika, sv. II, god. 33, Skopje 1983.

¹⁶ I. Kasumović: Antologija Urbana Appendinija, Rad JAZU 174.

¹⁷ Đuro Ferić: Opis dubrovačke obale u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, Hrvatski latinisti knj. II, prev. J. Lučić, Zagreb 1970, str. 636.

¹⁸ Zbirka pjesama Tommasa Jederlinicha, biskupa dubrovačkog i trebinjskog, in occasione del solente ingresso alla sua sede dell' illustris e reverendis. monsignore, Ragusa 1843. str. 11.

¹⁹ Ida Düringsfeld: Aus Dalmatien, Prag 1857, str. 86.

²⁰ L. Maschek: Manuale del regno di Dalmatia, biennio 1876—77, str. 76, prevela S. Stojan.

²¹ Filip de Diversis: Opis Dubrovnika, Dubrovnik 1973.

^{21a} Zbirka pjesama Tommasa Jederlinicha..., str. 12.

²² Lujo Vojnović: Dubrovačke elegije, Dubrovnik 1924.

nestajanja noći obrubljene grobljanskom simbolikom čempresa, završava buđenjem dana kojem ritam daju pijetlovi, živi glasovi mljekarica i smjelih ribara.

O ribarima pjeva i Pijerko Bunić Luković (1788—1846) u »Ribarskom razgovoru« Lobra, Troja i Marina.²³ Tri riječka ribara govore o ribarskom alatu, o »šabaki«, a spominju i nazive najčešćih riba što ih love u Rijeci. Najviše ipak govore o poslovima vezanim za zemlju jer, začudo, najveće njihove brige vezane su upravo za poljodjelske poslove:

Ako ne daš zemlji gnoja,
slas ne prima tvoga znoja
jer go kamen plod ne dava
kako ni tor prazan brava.
Mnokrat prođu dva godišta
a maslina nema ništa...

Riječki ribari su i težaci; u vrijeme poljskih radova nema ni ribe na tržnici. Znao je to vlastelin Pijerko Bunić Luković, ta njegovi su vinogradi i maslinici dosežali gotovo do vrhova Vranovića.²⁴ Ljubav prema Rijeci Dubrovačkoj i želju da bude cijelu godinu na svojem imanju, na svojoj zemlji, izrekao je P. Bunić Luković lirski toplo i sugestivno u pjesmi Pozdrav Rijeci. I danas se taj pristranak zove Lukovićevo, ali maslina više nema, a dubrovački urbanisti spremaju se u novi osvajački pohod u njegova plodna njedra.

Težaka riječkih, što se sa zalaskom sunca, s motikom o ramenu, polako vraćaju svojim ognjištima gdje ih čeka ugodan miris toplog obroka začinjelog dimom, spominje se i Josip Bersa na pragu 20. stoljeća, u pjesmi »Riječka«, posvećenoj Mihu Papi 1900. godine.²⁵

U idiličnoj slici Rožata u smiraju dana, A. Haler nalazi u ovim stihovima,²⁶ duboku melankoliju »koja se smireno stapa s tugom dubrovačke večeri.«

I L. Maschek je približavanje sumraka u Dubrovačkoj Rijeci posve poetski doživio, sjedeći uza samu obalu njezina gornjeg toka. U svom izvještaju za »Manuale del regno di Dalmatia« za godine 1876—77, gdje govori o osobitostima različitih dalmatinskih krajeva, o trgovini i industriji, ali i o ponekim povijesnim zbivanjima koja katkad ne razdvaja od legende, doživljava Rijeku je posve osoben i lirski, s neskrivenom tugom za nekim drugim vremenima.

»Sjedeći uza samu obalu Rijeke u jednoj blagoj noći gledao sam, u odsjaju mjeseca ili tek izlazećeg sunca, kako lagano treperi voda. U posvemašnjoj tišini, nejakom svjetlosti zagrnute čempresova šuma, kućice obližnjeg sela i grandiozne patricijske kuće, čine da se ljepota ovog krajolika i svijet njegove povijesti stapaju u jedan osjećaj što melankolijom pritišće srce i zaustavlja misli.«

Sjetni doživljava Rijeku I. A. Kaznačića (1817—1883) zbio se u ljetno predvečerje 1881.²⁷

²³ Pijerko Bunić Luković: Ribarski razgovor, Dubrovnik 1867.

²⁴ Pijerko Bunić Luković: Pozdrav Rijeci, Čehuljice, Split 1866.

²⁵ Josip Bersa: Rijeka (prijatelju Mihu Papi), »Dubrovnik« 1900. str. 81.

²⁶ A. Haler: Novija dubrovačka književnost, Zagreb 1944. str. 287.

²⁷ I. A. Kaznačić: Una gitta sul'Ombra u knjizi Alcune pagine su Ragusa, Dubrovnik 1881, prev. S. Stojan.

S nekolicinom prijatelja uputio se na izlet u Rijeku (Una gitta sul'Ombra), barkom na vesla kojom su isplovili iz nedalekog Gruža. I. August Kaznačić je tada šezdesetogodišnjak, za pretpostaviti je da je mnogo puta i prije ovog izleta posjetio Rijeku, budući da je veći dio života proveo u Dubrovniku, ali njegovo oduševljenje ljepotom krajolika »omeđenog visokim planinskim lancem koji silazeći mijenja jalove vrhove u bujno raslinje pobočja prekrivenih najgušćim šumama masline, između kojih se tu i tamo zabijeli kamen seoske kuće« — slično je ushićenju putnika namjernika što se po prvi put našao u tom pitomom i lijepom kraju. Veslanje uzvodno prepuno je doživljaja boja i svjetlosti, a na povratku pak, kad su se »brda zaogrнула žalobnijem plaštem«, probudile su se i sjetne uspomene. To je 19. stoljeće, republike nema, a san o njoj još traje, pa se Kaznačiću čini da i pod skromnim krovovima sela uz Rijeku »kucaju srca koja razdire bol«, a i šum izvora čini mu se tek vapaj daleke jadicovke.

Posve je drukčiji ugođaj Dubrovačke Rijeke obasjane svjetlosti dana, kad se mrki obronci pretvore u osunčane vinograde i maslinike, kad dan ozari njene vrtove i krovove, kad zelenoplava površina zatreperi.

Ilija Crijević, jedan od prvih pjesnika što su proslavili Dubrovačku Rijeku govori o plodnosti i bogatstvu njenih njiva. On, istina, ne spominje težake što mukotrpnim radom otimlju kamenu i korovu zemlju koju znojem ruku i lica svoga oplemenjuju pa ona obilato rađa i nagrađuje njihov trud. On primjećuje bogate voćnjake koje blagi mraz odgaja i cvijeće što ga blaga zima ne spaljuje i hvali klimu Rijeke, umjerenu i ugodnu podjednako u hladnim mjesecima kada nema nema zlih vjetrova s pučine, kao i u ljetima što nijesu pretjerano suha.²⁸

Tako se tuđim vremenom hladni mjeseci vesele
a ne laju ni suha usta psa ljetonoše,
nego je vječito proljeće, leda nema,
i ljeto i zefire uživa ljetna dubrava.
Ovdje je stoga sretan tko god za ljetne sparine
grabi svježinu vode što slatko žubori.

Cetiri stoljeća nakon njega Luko Miha Bona (1778—1848), brat Pijerka Bunića Lukovića, u pjesmi o Šumetu,²⁹ divi se voćnjacima što obilato rađaju, plemenitim i ljekovitim travama i hladnom živom vrelu koje izbija iz stijene. Među suvremenicima Dubrovčanima Luko Miha Bona stekao je slavu svojom pjesmom koju nazva Promjena »Arion u goru Aretuza u Rijeku«. Đuro Ferić je tu pjesmu preveo i na latinski a Marko Marinović, još jedan od pjesnika Rijeke Dubrovačke, hvali pjesmom i Bunića i Ferića; prvog — što se uvrstio među one što su proslavili Rijeku u poeziji, drugog — za izuzetno dobar prijevod legende o Arionu i Aretuzi jer je »trudno pjevat tuđe misli...«³⁰

Zbunjeni Pribat Hercegovac u prologu Venere udivljeno opisuje kraj u kojem se našao — Držićevu Rijeku Dubrovačku.³¹

²⁸ Ibid., 6.

²⁹ Luko Miha Bone: Pjesma o Šumetu u knjižici Aretuza u goru Arion u rijeku, Dubrovnik 1864.

³⁰ Rukopis Marka Marinovića s pjesmama u pohvalu dubrovačkih pjesnika HAD (Historijski arhiv Dubrovnik), N 6 XXII./3

³¹ Djela Marina Držića. Prolog drugi komedije prikazane u Držića na piru, Stari piscu hrvatski, JAZU, knj. VII, Zagreb 1930, str. 26.

»Tuj vidjeh prolitje gdi vodi tihi dan
i gdi blazni cvitje da ide iz zemlje van;
a ptice razlike odsvud žuberahu,
regbi tu kraj rike lito pripijevahu; (97—100)

I sama vila Tirena iznenađena je i zadržana ovim pejzažem u kojem se čovjek ugodno i bezbrižno osjeća:

... a miriše gora ružicom odasvuda,
putniku umora ter ni čut ni truda;
a tihi vjetroci po poljih igraju
i vrhe travici razbludno kretaju;
studene vodice a šušnje odasvud
oko njih tičice tjeraju ljuven blud.
Miloga cvjetica! oh ljupko t'miriše!
od slasti dušica i srce uzdiše.

Slatko t'bi pri vodi nacvitju ovakoj... (221—229 Tirena)³²

Dominikanac Seraffino Razzi, stotinjak godina mlađi zemljak Filippa de Diversisa, govori u svojoj Povijesti Dubrovnika, u odlomku pod naslovom »Della Riviera d'Ombla«³³ o svoja dva izleta u Dubrovačku Rijeku, s oduševljenjem i ponosom. Prvi put je doživio Rijeku dopješačivši bregovitim lijevom stranom, uz liniju vodovoda koji Dubrovnik još od 1502. snabdijeva pitkom vodom s vrela u Šumetu. Toliko se urezao u njegovo sjećanje taj susret s ljepotom prirode u Dubrovačkoj Rijeci, koju je s uzvisine mogao sagledati gotovo u punoj dužini njezina toka, da je zabilježio i datum: 24. studeni 1587. »Neizreciva je ljepota ovoga kraja«, bilježi Razzi, gdje se zelenilo stabala u zaljevu izmjenjuje s palačama, vrtovima i ribnjacima i na jednoj i na drugoj obali. A tek vidjeti barke što uzvodno plove i onda opet nečujno u smjeru njezina toka! U nekima veslaju muškarci, a u nekima žene same. Njihova raznobojna odjeća roza i žuta ogleda se u kristalnoj vodi uokvirenoj brdima s obiju strana«. Drugi je put posjetio Rijeku Dubrovačku u proljeće, i opet zabilježio datum: 3. svibnja 1588, i to barkom. Doplovili su do samog izvora gdje je Razzi neizmjernu radost osjetio prinesavši ustima ruke kojima je zagrabio te najhladnije slatke vode i vidjevši izbliza ljepotu koju nazva čudom prirode.

Dubrovački se vlastelini ne muče uspinjanjem uz bregoviti Brgat da bi došli u Rijeku, opaža Razzi, nego doplove vlastitim brodicama. »Sjede na prostirkama ili stoje, kako je kome drago. Poneke barke su i natkrivene, sa stolom u sredini i stolicama. U njima se može i jesti već pripremljena hrana, a vlastelini se mogu i zabaviti tako ploveći i igrom, već prema želji.«

Osim ova dva poetska susreta s Rijekom Dubrovačkom, Razzi će je još nekoliko puta spomenuti u svojim kroničarskim zapisima o 16. stoljeću. Govori o pustošenju Rijeke Dubrovačke od strane dijela venecijanske armade (38 galija) na povratku u Mletke iz tursko-venecijanskog rata na početku 16. stoljeća.

³² Djela M. Držića, Tirena 221—229, edicija Stari pisci hrvatski, JAZU, knj. 7, Zagreb 1930, str. 76.

³³ S. Razzi: La storia di Ragusa, Dubrovnik 1903, str. 216, prev. S. Stojan

U godini 1544. bilježi strahovito nevrijeme što je pogodilo Dubrovačku Rijeku, uništilo mnoge kuće i stabla; među njima i veliki brijest, najveći na području Republike a rastao je na vrhu brda iznad samog izvora.³⁴

Do neobične je prirodne pojave došlo u Rijeci Dubrovačkoj 1545. godine, a kroničar Razzi zapisuje da se zbio točno u podne u utorak 5. svibnja. Oseka je bila tako jaka da je ispred franjevačkog samostana ostalo gotovo suho dno, toliko se voda povukla, a uz obalu se na tome mjestu moglo pristajati i velikim galijama.³⁵

Razzi je zabilježio kako se muški žitelji Omble pripremaju za odlazak na proslavu sv. Vlaha u grad. Nakićeni su zardalim kopljima, barjacima, kosirima, lovačkim kopljima, sabljicama, mačevima, štitovima i strijelama i drugim sličnim starinskim oružjem, te ponekom kremenjačom. Između njih ima i maskiranih koji pjevaju njihove slavenske napjeve slabe melodioznosti (loro canzonette schiauone, di vaghissima aria).³⁶

U vrijeme kad Seraffino Razzi upoznaje život i povijest Dubrovačke Republike, došao je na svijet pjesnik Ivan Gundulić (1589—1638). Teško je pretpostaviti da pjesnička senzibilnost Ivana Gundulića nije bila taknuta ljepotom Dubrovačke Rijeke, pa iako su scenski elementi njegove pastora-le fikijski i maniristički, mogli bi »skladni puci, mirna sela, travna polja, doba ugodna,«³⁷ predstavljati raštrkana ribarsko težačka seoca uz Omblu.

U stihovima iz Arijadne (762—768):³⁸

Tih kladenac romoneći
zove svitlos dana draga
slavic perja sva čisteći
vrhu gnijezda pjesni sлага;
na pršanje hlatka blaga
slatko trepti vrh od mora;
tance vode vile od gora....

sugestivno je ostvarena atmosfera osvita ljetnjeg dana. S prostrane terase ljetnikovca mogao je Gundulić osluškiivati tiho romorenje vode s izvora i promatrati treperenje sunčeve svjetlosti na površini mora.

Slijedeći stihovi iz 9. pjevanja Osmana upućuju na slikoviti pejzaž gornjeg toka Omble:³⁹

... ozelenje kraj u travi,
trava u cvitju osta okoli,
bližnje dubje po dubravi
grabe u vodu skloni doli.
Sa svijem vodam odsvud rijeka

³⁴ Ibid. 33, str. 155

³⁵ Ibid. 33, str. 157

³⁶ Ibid. 33, str. 200

³⁷ Ivan Gundulić: Dubravka, edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. I, Zagreb, 1962. str. 198.

³⁸ Ivan Gundulić: Arijadna, edicija Stari pisci hrvatski, JAZU, knj. 9, Zagreb 1938, 268—271

³⁹ Ivan Gundulić: Osman, edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti, II, Zagreb, 1962, 9. pjevanje, str. 124 / 365—372.

⁴⁰ Alberto Fortis: Al conte Michaelae Songo Senatore di Ragusa, objavio Ž. Mu-ljačić u Građi 23. str. 139.

zaletje se u tijek hrli,
s travom, s cvijetjem, s dubjem neka
celiva ih ona i grli.

Gundulićeva ljetnikovca više nema. Jedini preostali zid zapadnog pročelja što izranja iz vode sakrila je šuma jarbola ukotvljenih jahti, modernih zamjena za filjuge »zlatom nakićene«, što su stoljećima klizile uzvodno i niz Rijeku. Mnogi će izlet u Rijeku biti prikraćen jer je izgubljena pogledu i Sorkočevićeva vodena fasada. A upravo s mora se doživljava izazovna i neočekivana arhitektonika njezina maestoznog stubišta, taj poetski spoj vode i terase što izravno sugerira zadivljenom promatraču prisustvo vila koje bešumno pretrčavaju terasu i nestaju u prostranim saločama.

Tugovat će za ovom lijepom vilom, dugo po povratku u rodnu Italiju, Alberto Fortis (1741—1803), bliski prijatelj Miha Sorkočevića. U pjesmi »Al conte Michaele di Sorgo Senatore di Ragusa«, s tugom evocira sve one pute kad je veslajući iz Gruža često dolazio k njemu u ovu vilu, pristajući barokom uz »skalnatu« koja niče iz vode.⁴⁰

Još će jednu pjesmu Alberto Fortis posvetiti prijatelju Mihui i opet će ona biti puna uspomena na Omblu, na Sorkočevićev ljetnikovac:

»O pokaži mi se, u božanstvu Omble,
u blaženstvu njene doline, u krugu čempresa tvojih!«⁴¹

Na obali, nasuprot nekad Sorkočevićeve vile, uzdiže se »crkva i crvenkasti zvonik Male braće na vrlo slikovitu smještaju, gdje se Rijeka proširila kao tiho jezero.«⁴² Svećenici što su živjeli pod svodovima ovog samostana laćali su se pera potaknuti ljepotom njegovih smirenih i zatvorenih arhitektonskih oblika, u živopisnom krajoliku Rijeke: i Đuro Radelja, i Ambrozije Marković, i Petar Franasović, i Ivan Stojanović i Frano Jurić koji s njegovom povijesti ispričovijeda i neobičnu legendu o trupu i palamidi, i mnogi drugi. Pisao je o njemu i Filip de Diversis, spomnje ga i Seraffino Razzi.

»Približivši se izvoru, vidokrug se iznenada i posve neočekivano mijenja«, pripovijeda I. A. Kaznačić.⁴³ »Korito rijeke okruženo širokim livadama proširuje se u prostrani ubavi zaljev, u kojem raste močvarna trstika, između koje krivudaju riječne vode a čamac se provlači između zelenih zidova kao u čaroliji... U dubini ove čarobne panorame, na dnu puste i strmoglave provalije, pjenu se i šumi izvor Omble iz samog živca kamena što se nad vrelom, tridesetak metara u gotovo okomitoj liniji, spušta, oblikujući prostrano i duboko korito čije vode pokreću šest mlinova u slijedu...«

Mlinove i Arion spominje i Brno Đamanjić (1735—1820) u poslanici Tomu Jakovljevu Bassegli.⁴⁴ Slavni grecist i latinist što ga brojni prijatelji i učenici oslovljavahu poeta clarissime, zamjera što se prirodne osobitosti dubrovačkog kraja slabo ekonomski iskorištavaju:

»Zašto, izviruć podno planine, bistri Arion
žito tek potire vodom, a neće umijećem da nagan

⁴¹ Alberto Fortis: Al nobil uomo il signor Michaele di Sorgo, objavio Ž. Muljačić u Građi 23. str. 137 (Deh in Nume d'Ombla alla beata valle scorgami, e il cerchio de'cipressi tuoi), prev. S. Stojan

⁴² A. Vučetić: Mali vođ za Dubrovnik i okolicu, Dubrovnik 1910.

⁴³ Ibid., 27.

⁴⁴ Brno Đamanjić: Poslanica Tomu Jakovljevu Bassegli, vlastelinu dubrovačkomu u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, Hrvatski latinisti, knj. II, Zagreb 1970. str. 552, prev. J. Torbarina

hrastovo drvo cijepa i rúde u žice da tanji
niti od sniježnog papira da tanahne listove stvara?«

Ljepotu Ariona kojoj se svi dive, Đamanjić je podredio praktičnosti njegova boljeg iskorištenja. On je dobro poznao Dubrovačku Rijeku, odlazio je tamo često u posjet prijateljima i rodbini. Na Batahovini je posjećivao Benedikta Staya⁴⁵ i Bernarda Kabogu.⁴⁶ Obojici se obraća i u pjesmi, a u Kabogincj poslanici hvali Batahovinu gdje je smješten Kabogin ljetnikovac. Pjesničku poslanicu nije uskratio ni svojem rođaku Marinu Mata Zamanja, čiju je ljupko smještenu kuću, na samom rtu što Mokošici zakriva pogled na gornji tok Rijeke, često i pohodio.

Uz mnoge pjesničke poslanice, i brojne su kolende nastale u Dubrovačkoj Rijeci, koje uz svaku hvalu i štovanje domaćinu, slave i Rijeku i sve što je vezano za život u njoj. One su nastajale o prigodama imendana posebice na Martinov dan. Na Martinovo su nastale nekolicke kolende Pijerka Franatice Sorkočevića (1749—1829)⁴⁷ kad je veselo društvo uz pjesmu, gozbu i »tanac na prostranoj saloči« kušalo mlado vino. Nerijetko je tada i kolinje upriličeno, pa se uz mlado vino jeo slatki kuljen i druge poslastice, kako je to u Rijeci tek ponegdje još običaj (Kolenda Maru Santoviću).

Sam izvor Rijeke opjevao je Hidža u prvom od svojih »Razgovora«, o njemu govore i francuski putopisci Philippe du Fresne-Canaye,⁴⁸ koji ga je posjetio u listopadu 1572. i Luis des Hayes,⁴⁹ francuski poslanik u Carigradu, koji piše da do izvora mogu doći i velike galije. Seraffino Razzi naziva ga čudom prirode, a A. Vučetić veličanstvenim prizorom, uvjeravajući turiste s početka vijeka: »Voda je tako tiha da se u njoj vide brda i svaki predmet a tako bistra, da se uz krajolik raspoznaje i svaka travica.«⁵⁰

Uza sam izvor spijevali su pjesme i Šiško Menčetić i Đore Držić; »Rika« je trajna inspiracija i Marina Držića. Tri pejzažna elementa ovoga krajolika stvarna su scena njegove pastorale: siva i nepristupačna litica koju Držić naziva gorom i planinom, širi se donjim svojim pobočjima u zelenu dubravu prepunu života i zrcali u kristalnoj vodi prostranog vodopada. Da li je Držić boravio na izvoru Rijeke kad je dolazio u pohode svojim rođacima Niku i Peru, kako drži Rešetar,⁵¹ ili je kao mladi klerik dolazio na imanje Svih Svetih ad Bullentum de Ombla,⁵² o čemu govori Bogišić,⁵³ nije nam

⁴⁵ B. Truhelka: Prvi uspjeh Bena Staya, Književnik br. 9, Zagreb 1928, str. 322—334.

⁴⁶ J. Torbarina: Brno Đamanjić, Forum 1—2, Zagreb 1970, str. 85—102.

⁴⁷ Kolende Pijerka Franatice Sorkočevića, rukopis u biblioteci franjevačkog samostana u Dubrovniku, Brleke 180, str. 20, Kolenda Sabu Buči u Rijeci, Kolenda u Rijeci gosp. Mihu Iviću, i Kolenda Maru Santoviću

⁴⁸ Jorjo Tadić: Promet putnika u starom Dubrovniku, Dubrovnik 1939, u poglavlju o francuskim putopiscima — Philippe du Fresne-Canaye, str. 256.

⁴⁹ Jorjo Tadić: Promet... Luis de Hayes, str. 266.

⁵⁰ Ibid., 42.

⁵¹ M. Rešetar: Djela Marina Držića u ediciji JAZU Stari pisci hrvatski, knj. VII, Zagreb 1930, str. XLIX.

⁵² Libro rosso f 13 — fin a l'aqua de Bullento, Lib testam 1282 kod C. K. Okružnog suda u Dubrovniku — Zemljište crkve Omnium Sanctorum in Bulleto/; podatke naveo Josip Jireček: Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, Sarajevo 1951, str. 17.

⁵³ R. Bogišić: Mladi dani Marina Držića, Zagreb 1987, str. 67. »Najradije je odlazio u Rijeku gdje je »njegova« crkvice Domino imala neke svoje posjede, a gdje su i Držići imali svoje zemljište.«

poznato. No, sigurno je i točno da je uza sam izvor dugo i rado provodio svoje vrijeme, da je tu boravio često, da su ga tu znali i poznavali i domaći ljudi riječki seljaci i ribari i brđani što su jedinom longitudinalnom vezom (izuzev morskog puta) u Rijeci, (koja je spajala Petrovo selo, Obuljeno, Dračevo selo i Prijevor) preko Vrijesnog brda silazili na izvor Omble,⁵⁴ »Putnici što gorom vrh rike putuju«⁵⁵ mogli su biti i Hercegovci što su iz svojih sela s druge strane Bjelotine odlazili poslom u grad, a put ih vodio ispod Golubova kamena na Crvene stijene s lijeve strane izvora, pa na Knežicu, Brgat i dalje u Dubrovnik. I Čale⁵⁶ tvrdi da su samo izravni kontakti i susreti s tim svijetom mogli rezultirati realističkim slikama seljaka i njihova mentaliteta, a Rijeku naziva Držićevim Parnasom. Ovako opisuje Držić izvor Rijeke:

Hladenac jes jedan tuj blizu kraj gore
izvire mora van a teče u more,
Rijeka se zove taj kladenac medeni,
vrhu svih ki slove u gori zeleni.
Vilinji tu je stan i s vencom na glavi
prolitje ljepši dan tuj vodi u slavi. (107—112 Tirena)^{56a}

Izvor Rijeke bistar, hladan i tih, strma i surova planina prepuna »spilja i jama od gora« (jedna od tih pećina zove se Vilina kuća⁵⁷), i blagi zeleni pristranci stvarna su pastoralna scenografija koju je Držić svojim stvaralačkim umijećem pretvorio u teatarsku scenu, kojom pretrčavaju vile, lome se smiješni starci i čudom čude zbunjeni vlasi. Stoga bi se Rešetarovu misao »Rijeka je dakle Držića učinila pjesnikom«, moglo preinačiti u konstataciju da je Držić Rijeku izabrao za svoju teatarsku pastirsku scenu.

»Ma zlato se u vodi i drago kamenje najveće nahodi« (Tirena 466—467), To je ushićenje pejzažem u kojem dominira voda. Držić dakle. »spijeva pjesni kraj rike«, vezala ga je ljepota Rijeke. Stoga će Držić u poznatoj obrani svoga autorstva, kao jedan od glavnih argumenata, uzeti baš činjenicu da su njegove pastirske igre i poezija nadahnuti krajolikom Rijeke, a ne nekim drugim krajem; Rijeka je, dakle, obilježje i znak prepoznavanja njegove pjesničke radionice, vile iz njezina izvora učinile su Držića dostojnim lovorova vijenca. Vetranović, pak, pjesni ljuvene »spijeva kraj mora.«⁵⁸

Mavro Vetranović u tužaljci za mrtvim Držićem⁵⁹ spominje putnike koji mimo izvora prohode i uzalud osluškuju zvukove Držićevih instrumenata, a tužni su i svi drugi koji na izvor dolaze jer su ga tamo bili navikli susresti⁶⁰:

⁵⁴ Nada Grujić: Dubrovački dvorci i njihova arhitektura, Rad JAZU, knj. 399, Razred za likovne znanosti, knj. 10, Zagreb 1982.

⁵⁵ Marin Držić: Svitlomu i uvidnomu vlastelinu Sabu Nikolinovu, Stari pisci hrvatski edicije JAZU, knj. 7, Zagreb 1930, str. 18.

⁵⁶ F. Čale: Marin Držić, Zagreb 1979, str. 77. »Vješto ocrtani seljaci, kojima je u malo poteza dao mnoga obilježja specifične naše rustičnosti i komičan su ali i simpatičan svijet, za razliku od seljaka u Držiću dobro poznatoj pastoralni slična tipa.«

^{56a} Djela Marina Držića, Stari pisci hrvatski, JAZU, Zagreb 1930. Tirena, str. 72/107—112.

⁵⁷ Đ. Orlić: Iz dubrovačkog planinarstva, Dubrovački liječnik, Dubrovnik 1933. str. 83. »Iznad samog izvora Rijeke ima jedna (pećina) pod imenom Vilina kuća«

⁵⁸ Ibid., 55.

⁵⁹ Mavro Vetranović: Na primintutje Marina Držića Dubrovčanina, u Zborniku stihova 15. i 16. stoljeća edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1968, str. 225.

⁶⁰ Ibid.

... gdi poli vodice tko godi prohodi
 velike tužice s jadovi provodi
 ter trudan putuje velmi se boleći
 er slatke ne čuje organe zvoneći.

I u Nadgrobnici gornjega rečenoga Marina, još će jednom Vetranović spomenuti poticajnu stvaralačku vezu izvora Omble i Držića, po kojoj nje-
 ne brzice postaje »Elikonske brze vode.«⁶¹

Zarasla je staza kojom su seljaci iz Petrova sela, Obuljena, Dračeva sela i Prijedora silazili na izvor. I brdski put iz hercegovačkih sela preko Bjelotine malo tko koristi, osim pokojeg lovca što ga u zimskim danima lovačka strast ponese; nema više ni guste dubrave što je još za Đamanjićeva vremena bila oko izvora. Nijemi svjedoci Držićeve prisutnosti na izvoru Omble ostali su jedino sure stijene, što se kao i u ono doba nadvijaju nad samim vrelom, i napuštena crkvice Navještenja⁶² iz 1448, zarasla u korov i draču. Možda je u njoj Držić svirao i sudjelovao na misi!

I posljednje masline na pristrancima Vranovića progutali su skori požari, na plodnim terasama što su dijelile Gornje i Donje Obuljeno nikle su visoke betonske nastambe, a preostali i dobrano oronuli ljetnikovci čekaju da ih netko spasi od konačnog uništenja. Posljednji riječki ribari krpaju svoje mreže. Prostrani vinogradi brižno ograđeni kamenim međama sveli su se na brajde oko kuća i poneku pergolu na terasi.

Rijeka je izgubila svoje ladanjsko obilježje, ali i svoje pjesnike, zaboravila na stare pripovijesti i legende. U snažnom ritmu frekventnog predgrađa gradskog, ona više nema vremena ni za kolendare.

Starinski zvonik Marijine crkve na brijegu iznad Rožata izviruje iz stoljetnog prstena snažnih čempresa, kao da se pita: Quo vadis Arione, Omble, Rijeko, Humlo draga?⁶³ Možda bi Niko Veliki Pucić dao na to pjesnički višeznačan odgovor, iako ne bješe pjesnik: »Ombla ima prostran i velik izvor, pa koja koris! Istom izide, susreta more koje je proguta«.

⁶¹ Ibid., 59.

⁶² Lukša Beritić: Dubrovački graditelj Paskoje Miličević, Split 1948.

⁶³ A. Kazali: Zlatka, Zadar 1856.

Slavica Stojan

RIJEKA DUBROVAČKA AS A LITERARY INSPIRATION

Summary

The author presents literary sources on Rijeka Dubrovačka from the earliest times to the end of the nineteenth century. Besides verses inspired by Rijeka's landscape are also shorter travel accounts and notes on the Ombla and its mouth. It inspired foreign authors as well, some accidentally passing through or staying longer (e. g. Fortis). The previously mentioned literary works mostly short in form, concern the way of living in Rijeka (summer houses and their noble owners, but also fishermen, peasants growing olivetrees and vineyards, but above all the pleasant climate and wonderful nature dominated by water.

The author points the influence of Rijeka Dubrovačka natural surroundings and especially its mouth (Bullentum de Ombla) on Držić's literary work.